

De duiven van Quiévrain. De Belgische natiestaat: plaatsen van herinnering

Deze tekst werd uitgesproken bij de presentatie van het laatste deel van de Nederlandse *Plaatsen van herinnering* in Amsterdam op 6 maart 2007.

De reeks *Plaatsen van herinnering* (4 delen) werd uitgegeven door Prometheus/Bert Bakker. De Belgische *Plaatsen van herinnering* (2 delen) zullen bij dezelfde uitgeverij verschijnen.

Ik moet bekennen me enigszins ongemakkelijk te voelen nu alles al is gezegd, nu het eerste exemplaar van het laatste volume van de Nederlandse *Plaatsen van herinnering* is aangeboden en nu het boek zelfs al in de etalage van de nationale canon is bijgezet. Nu nog – zo vlak voor het afsluitende forumgesprek en de receptie – over de parallelle Belgische onderneming te willen spreken, lijkt slechts één effect te kunnen hebben: de Belgische traagheid wordt er nog eens door benadrukt.

Maar laat ons eerlijk zijn: ook de Nederlandse historici behoren niet tot de snelste leerlingen van het klasje *lieu-de-mémorialistes* dat pionier Pierre Nora intussen rond zich heeft verzameld. Diens inventaris van de pleisterplaatsen van het Franse nationale geheugen verscheen tussen 1984 en 1992 en sindsdien zwerfde het historiografische concept over heel Europa uit. Uiteindelijk – na meer dan twintig jaar – bereikte het ook de Lage Landen (al zijn ook daar eerdere aanzetten gegeven). Voor Nederland staat het resultaat er vandaag: vier monumentale delen, tot stand gekomen op initiatief van uitgever Mai Spijkers van Prometheus/Bert Bakker, geredigeerd door een zevenkop-pige redactie en de beschrijving omvattend van niet minder dan 160 plaatsen van herinnering. Het is een boek dat, aldus hoofdredacteur H.L. Wesseling, “een bijdrage” wil zijn “aan de discussie over de historische canon, de Nederlandse identiteit en het vaderlandse verleden”.

De Belgische onderneming, in gang gezet door dezelfde uitgever, is bescheidener. Dat boek zal geen vier, maar twee delen omvatten en wordt niet door zeven, maar slechts door vijf (literatuur)historici – Geert Buelens, Gita Denec-

kere, Chantal Kesteloot, Sophie de Schaepdrijver en ikzelf – geredigeerd. Niet 160, maar 66 plaatsen zullen in de atlas van het Belgische nationale geheugen worden opgenomen. Maar ook zij zullen alle in beeld worden gebracht, net als de Nederlandse plaatsen, door fotograaf Theo Uytengaak. Het resultaat zal in het najaar van 2008 verschijnen.

Met de Nederlandse *Plaatsen van herinnering* zal de Belgische tegenhanger alvast dit gemeen hebben: alleen plaatsen in de topografische zin van dat woord zullen worden opgenomen. Die beperking tot wat N.C.F. van Sas “het vastgoed van de herinnering” heeft genoemd, doet zowel de Nederlandse als de Belgische onderneming van het Franse origineel verschillen. *Les lieux de mémoire* bevatte immers niet alleen artikelen over bijvoorbeeld Reims en de Vendée, maar evenzeer over de republikeinse kalender, de tegenstelling tussen gaullisten en communisten, Descartes en vele andere symbolische knooppunten van het Franse nationale geheugen. Het ontbreken van dergelijke symbolische plaatsen maakt het Nederlandse en het Belgische *musée imaginaire* inderdaad schraller. Misschien zullen in een latere aanbouw daarom ook voorwerpen een plek krijgen.

De Nederlandse en de Belgische projecten mogen elkaar vinden in de beperking, het perspectief dat hun respectievelijke redacties hebben gekozen, verschilt wezenlijk. In het Nederlandse project functioneren de plaatsen als stapstenen door de geschiedenis: Dokkum staat voor de kerstening van het Noorden, Teylers Museum in Haarlem voor het 18e-eeuwse genootschapsleven, de Koepelgevangenis in Breda voor de veranderende opvattingen in het strafrecht in de 19e eeuw, de Bloemenhovekliniek in Heemstede voor de abortuskwestie in de jaren 70 van de vorige eeuw. Het verhaal dat met behulp van deze plaatsen wordt verteld, is chronologisch opgezet; het is, zo luidt het, ‘een reis’ – zowel langs plaatsen als door eeuwen.

Die reis toont heel verschillende gezichten, precies omdat de erin verhaalde geschiedenis heel breed wordt opgevat. Zij omvat bijvoorbeeld evengoed de 20e-eeuwse industriële expansie als de ontwikkeling van het voetbal in Nederland en daarom leidt de reis evengoed langs de Lichttoren in Eindhoven als langs de Rotterdamse Kuip. Dat maakt de reis ongewoon verrassend. Maar tegelijkertijd, zo is weleens teleurgesteld opgemerkt, ook wat te complexloos: de plaatsen en de gebeurtenissen die zich in deze oorden hebben afgespeeld, staan zelf zo sterk op de voorgrond dat de errond gewezen herinneringen haast uit het zicht verdwijnen. Redacteur Wim van den Doel had het niet duidelijker kunnen zeggen: “Bedacht moet (...) worden dat dit een geschiedenisboek is en dat herinnering en geschiedenis twee verschillende zaken zijn.”

Dat klopt, en de Belgische redactie heeft ervoor gekozen een herinneringsboek te maken. Haar vertrekpunt is de gedachte dat de Belgische natiestaat die in de 19e en 20e eeuw vorm heeft gekregen, de voorbije decennia zijn vanzelfsprekendheid heeft verloren en ‘verdund’ is geraakt. Dat is uiteraard het gevolg van de communautaire politiek, maar ook allerlei andere factoren hebben die verandering in de hand gewerkt. Om dat proces – letterlijk – in kaart te brengen, richten de auteurs zich op de plaatsen waaraan enerzijds de herinnering aan de Belgische natiestaat zich het sterkst heeft

gehecht, maar waarbij anderzijds ook het vergeten zich manifesteert, op een moment dat daarom ook door Nora als een 'scharniermoment' is betiteld.

Die plaatsen kunnen – zoals dat ook in het Nederlandse perspectief het geval is – buiten de landsgrenzen liggen; dat geldt bijvoorbeeld voor het Franse Roubaix, *lieu de mémoire* van de Vlaamse seizoenarbeiders en met haar velodroom tevens de thuishaven van de flandriens. Maar waar het om gaat, is dat al deze plekken als plekken van herinnering (van herdenkingen, van rituelen...) samen de idee 'België' belichamen. Als er in dit boek al een geschiedenis van België wordt geschreven, dan is dat een geschiedenis in de tweede graad. De opbouw van de Belgische *Plaatsen van herinnering* zal dan ook, anders dan in de Nederlandse tegenhanger, niet chronologisch zijn (herinneringen schudden de tijd voortdurend door elkaar), maar integendeel volgens een 'logisch' patroon verlopen. Daarbij zullen vijf categorieën worden onderscheiden.

Een eerste categorie bestaat uit de plaatsen van geschiedenis, de 'oude' plaatsen, die samen het landschap vormen van het romantische nationale historische beeld. Dat beeld kreeg gestalte in het werk van geschiedschrijvers en historieschilders in de decennia na de Revolutie van 1830, die het land zijn onafhankelijkheid schonk, en werd vervolgens tot diep in de 20e eeuw verspreid en gepopulariseerd in schoolboeken, chromo's en historische optochten. De plaatsen die daarmee zijn verbonden, zijn de 'historische' plaatsen van de Belgische natiestaat: van het Tongeren van Ambiorix en het Bouillon van Godfried over onder meer de Pacificatiezaal in Gent, het Rubenshuis in Antwerpen en de basiliek van Scherpenheuvel tot de oorden van 1830 in Brussel en Coburg, de bakermat van de vaderlandse monarchie. Wat op deze plaatsen is gebeurd – een tragische opstand tegen een veel machtiger vijand, de ondertekening van een verdrag, de bevestiging van een religieuze contrarevolutie... – is niet wat telt (daarover kan in andere boeken worden gelezen). Wél essentieel is de wijze waarop deze plaatsen ankerpunten van de herinnering zijn geworden: hoe zij zijn geconstrueerd, hoe hun betekenis steeds is gewijzigd, hoe hun associatiekracht is verdwenen.

Vervolgens zijn er de plaatsen van expansie. Dat zijn de plaatsen waar ooit – in een verleden dat soms verder af lijkt te liggen dan tellingen doen vermoeden – rijkdom en vooruitgang werden gevierd: het industriële Seraing, het majestueuze Centraal Station in Antwerpen, het Afrikamuseum in Tervuren, het Atomium. Maar plaatsen van expansie zijn ook de plaatsen waar aan emancipatie en bevrijding wordt herinnerd omdat het plaatsen zijn waar nieuwe bevolkingsgroepen als het ware in de natie werden geïntegreerd en de natie werd verbreed: de Lycées Gatti de Gamond in Brussel voor de vrouwen, het Conscienceplein en de Stadsbibliotheek in Antwerpen voor de Vlamingen, de Gentse Vooruit voor de (socialistische) arbeiders. Ook de intensiteit waarmee deze plaatsen werden (en worden) gecelebreerd, bleek aan verandering onderhevig: de luchthaven van Zaventem werd van oord van nationale trots op Sabena tot emotieloze *non-lieu par excellence*, de Ieperse regio Flanders Language Valley werd

Een 'plaats van expansie': het Atomium in opbouw, december 1957 (foto Léon Libouton)

in enkele jaren tijd van plaats van ongeremde fierheid op het eigen technologische kunnen tot plaats van gêne. Maar ook hier ligt de ironie op de loer: de reeks zal worden afgesloten met een opstel over Wijnegem Shopping Center, de hyperrealistische mall die elke herinnering overbodig maakt.

In een derde groep worden de plaatsen van tweedracht verzameld. Zij illustreren het feit dat het nationale geheugen niet alleen een coherent verleden trachtte te scheppen of de eigentijdse opmars van de natiestaat vierde, maar zich ook hechtte aan plaatsen die juist de verdeeldheid binnen de natie belichaamden en symboliseerden: de IJzertoren in Diksmuide (waar groepen Vlamingen tegenover elkaar stonden), de 'Guimardstraat' in Brussel (symbool van het verzuilde onderwijsbestel en de levensbeschouwelijke tegenstellingen), Voeren/Komen en Leuven/Louvain-la-Neuve (die het conflict tussen Walen en Vlamingen memoreerden), de mijn van Zwartberg (*locus classicus* van de sociale conflicten), 'Borgerocco' (het multiculturele Borgerhout bij Antwerpen, waar ook het Vlaams Belang doorbrak). Ook dat waren en zijn pleisterplaatsen van het nationale geheugen, in een land waar de ideologische, sociale en communautaire spanningen zich gemakkelijk vermenigvuldigden.

De plaatsen van crisis, vervolgens, zijn traumatische plaatsen, plekken waar de natie zich als het ware verweesd voelde – en soms nog voelt. Het zijn de verwoeste steden van 1914 (het parcours van steden die door de Grote Oorlog werden getroffen en waarvan de catastrofe daarna in vergetelheid raakte), de Dossinkazerne in Mechelen (vanwaaruit de Joden in de Tweede Wereldoorlog werden gedeporteerd), het Kinshasa van 1960 (het toenmalige Leopoldstad, waaruit de blanken moesten vluchten, hun kolonie achterlatend), de Boelwerf in Temse (die de sociale ontreding bij massale ontslagen van arbeiders tastbaar maakte), het gerechtsgebouw van Neufchâteau (dat de verbijstering – ook morele verbijstering – bij de 'affaire-Dutroux' symboliseerde). Op die traumatische plaatsen kon de herinnering als lava stollen, maar toch ook nieuwe gedaanten aannemen en – uiteindelijk – verdwijnen.

Ten slotte zijn er de plaatsen van het pittoreske, de schijnbaar tijdloze plaatsen van veiligheid, die intussen havens vol nostalgie zijn geworden. Het zijn de plaatsen van de schoolreizen, van uitstapjes en van verloren gegane zondagen: Villers-la-Ville als de pittoreske ruïne bij uitstek, het wonderschone, verstilde Bruges-la-morte, het graf van Verhaeren aan de Schelde, de democratische kustoase die Blankenberge heette, Quiévrain, waar – zo zei een radiostem – de duiven waren gelost. Maar ook rond deze 'eenvoudige' plaatsen schiep het geheugen een complex weefsel van soms tegengestelde gevoelens en associaties. De laatste plaats in de reeks (en dus in het boek) zullen de Brusselse Marollen zijn. Die zijn recent getransformeerd in een schilderachtige wijk, waar het goed toeven is voor de bezoekers. Maar die pittoreske laag verbergt een andere herinneringslaag, die opnieuw met tweedracht en overmacht moet worden verbonden: de in de benedenstad gelegen Marollen wisten zich immers overmand door het buitenmaatse Justitiepaleis dat op de heuvel vlakbij was opgetrokken en dat voor de arme bewoners van de oude wijk het symbool werd van klassenjustitie.

Deze plaatsen van geschiedenis, van expansie, van tweedracht, van crisis en van het

Een 'plaats van crisis': de Dossinkazerne te Mechelen. Aankomst van Joden die tijdens een razzia zijn opgepakt, zomer 1942 (Joods Museum van Deportatie en Verzet - Fonds Kummer)

pittoreske zijn geen stapstenen in een chronologisch opgebouwd verhaal van de vaderlandse geschiedenis. De redactie van de Belgische *Plaatsen van herinnering* wil ze veeleer begrijpen als dragers van nationale herinneringen, van veranderingen die mettertijd in dit herinneringsweb optraden, van een virtuele werkelijkheid die met een wisselende intensiteit werd beleefd. Nu van de nationale realiteit die achter deze virtuele werkelijkheid schuilgaat, in toenemende mate afscheid wordt genomen, worden deze plaatsen – om een uitdrukking van Stefan van der Poel in het Nederlandse boek te variëren – een decor dat er nog is terwijl het verleden zelf buiten bereik raakt.

De Nederlandse redactie lijkt zich, zo is al eerder opgemerkt, niet aan de 'zelfkwelling' van de twijfel aan de nationale identiteit te hebben willen overgeven. Verklaart dat het conceptuele onderscheid tussen de Nederlandse en de Belgische ondernemingen? Wellicht wel. Om met H.J.A. Hofland te eindigen: Nederland is een "*land van revoluties zonder ruïnes*". De werkelijkheid wordt er niet aan haar lot overgelaten.